

Janusz Panasiewicz

UMOWA KUPNA - SPRZEDAŻY DÓBR HRUBIESZÓW Z 30 MARCA 1800 R.

Umowa kupna – sprzedaży dóbr Hrubieszów¹ dokumentuje obrót własnością ziemską na przełomie XVIII i XIX wieku. Leżały one w ówczesnym cyrkule zamojskim, składały się z miasta Hrubieszowa z przedmieściami Podzamcze i Pobereżany wraz Wójtostwem oraz ze wsi: Czerniczyn, Brodzica przynależnymi do folwarku hrubieszowskiego, Jarosławiec, Busieniec i Putnowice (Górne) należały do folwarku jarosławieckiego, a Dziekanów i Szpikołosa do dziekanowskiego. Zajmowały one ogółem obszar 7.652,89 ha,² w tym 1797,6 ha lasów.³

Stroną sprzedającą byli dotychczasowi właściciele dóbr: Ignacy Cetner wraz z córką Anną Potocką, stroną kupującą małżonkowie Anna z Zamoyskich i Aleksander Sapiehowie, reprezentowani przez swego pełnomocnika ks. Stanisława Staszica, który wcześniej był nauczycielem Anny. Jak ujawniła to w rok później księżna Anna, rzeczywistym nabywcą dóbr był Stanisław Staszic. Kupił je za swoje pieniądze, tj. łącznie za 835.414 zł.⁴

Do ostatnich dni I Rzeczypospolitej mieszczenie nie dysponowali w niej pełnią praw obywatelskich. Staszic, jako mieszczanin i poddany Austrii (kupował wszak dobra ziemskie na jej terytorium), także tam nie mógł posiadać dóbr ziemskich (mogli tylko lwowianie). Decydując się na ten zakup miał już 44 lata i był świadomy swego życiowego celu: [...] *przedsięwziąłem całe moje życie na to poświęcić, abym mógł kilku albo kilkudziesiąt familii los polepszyć i swobodniejszym uczynić ich życie,*⁵ *nie wykluczał, że w następstwie wojen napoleońskich Polska odzyska niepodległość*⁶ (wszak w 1797 r. zostały powołane do

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie, Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie Fundacji Staszica [1778] 1814-1945, (dalej: APL, TRH), sygn. 246 – *Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawa testamentu Staszica)*, s. 19-20.

² Staniszewski T., *Samorząd gminny w TRH w latach 1822-1864*, „Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego”, nr 3, 1961, s. 10.

³ T. Staniszewski, op. cit.

⁴ Na sumę tą składa się 700.000 zł zapłaty za majątek i 20.000 zł dożywotniej corocznej wypłaty dla Cetnera. Wspomniana wypłata rozpoczęła się w 1803 a zakończyła sumą 15.414 zł pokwitowaną przez Annę z Cetnerów księżną Lotaryńską 28 IV 1809: APL, TRH, sygn. 246 – *Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawa testamentu Staszica)*, s. 201.

⁵ S. Staszic, *Autobiografia, autobiograpy. Testament, testament*, Muzeum Stanisława Staszica w Pile, Piła 2005, s. 11.

⁶ Z. Wójcik, *Początki percepcji wiedzy o Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim*, „Biu-

życia Legiony Polskie). W tym okresie jego pozycja społeczna pozwalała mu jedynie być „ludzkim” zarządcą w „swoim” majątku. W 1809 r. po odbiciu południowej Lubelszczyzny przez księcia Józefa Poniatowskiego dobra hrubieszowskie, po krótkiej zwłoce,⁷ znalazły się w składzie Księstwa Warszawskiego. Pomyślnie też, dla jego zamysłów, potoczyła się zmiana ustroju prawnego i pod rządami Kodeksu Napoleona mógł wreszcie przystąpić do realizacji swych marzeń.

Staszic dysponował więc w momencie kupna pokaźnym kapitałem. Zawdzięczał go własnej pracowitości, ofiarności swego pracodawcy eks-kanclerza Andrzeja Zamoyskiego i jego żony Konstancji, od której dwukrotnie otrzymał sumę 100 tys. zł., oraz szczęściu w operacjach giełdowych. Pierwszy w życiu krach bankowy przeżył w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1793 r. Wiadomo, że on i jego protektorzy stracili wtedy stosunkowo niewiele.⁸ Konstancja Zamoyska, z którą przebywał w Wiedniu, zmarła nocą 14/15 II 1797 r. Obserwowana tam 10 IV budowa umocnień wojskowych na górze Kreutz-Spinerin, i późniejsza majowa demobilizacja austriackiego „pospolitego ruszenia” musiała wzbudzić w nim przekonanie o niepewnym losie monarchii i jej gospodarki.⁹ Rekwizycje stosowane przez państwo austriackie na terenie I rozbioru, wobec majątków prywatnych posiadających znaczenie strategiczne (saliny), musiało być tam szeroko komentowane a przez to znane właścicielom Ordynacji Zamojskiej. Dwukrotne bankructwo austriackiego skarbu, które bardzo boleśnie odczuła szlachta i mieszczaństwo,¹⁰ jest potwierdzeniem słuszności tych obaw. W porę zdołał wyciągnąć z tego wnioski – sprzedał akcje odlewni, i związał się aż do śmierci z rodziną swjej uczennicy. Pełnomocnictwo Sapieżyny z 17 I 1798 r. wskazuje, że w tych niespokojnych czasach poszukiwali oni wspólnie pewnej lokaty dla swoich kapitałów. Potwierdza to także jego zakup dla niej, na licytacji w Krakowie 10 VI 1802 r., dóbr Szydłowieckich.¹¹

Dobra hrubieszowskie w okresie Rzeczypospolitej były królewsczyzną stanowiącą większą część starostwa hrubieszowskiego. Rząd austriacki przejął je w 2 turach na rzecz Skarbu Królewsko-Cesarskiego: 1 III 1788 i 1 IX 1789 r., a następnie 7 XII 1799 r. zamienił z marszałkiem wielkim Królestwa Galicji i Lodomerii, tajnym radcą, hrabią Ignacym Cetnerem *za inne dobra sól wydające na skarb cesarski zabrane wyż wymienionemu*,¹² Majątek ten był co najmniej

---

letyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego”, nr 144-145, 2005, s. 9.

⁷ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Zakamycze 2003, s. 57.

⁸ Z. Wójcik, *Stanisław Staszic organizator nauki i gospodarki*, Stowarzyszenie Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, Kraków 1999, s. 71.

⁹ *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789-1805 z rękopisów* wyd. Cz. Leśniewski, PAU, Kraków 1931, s. 325.

¹⁰ *Historia państwa i prawa Polski*, pod red. J. Bardacha i M. Senkowskiej-Gluck, Warszawa 1981, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, s. 677.

¹¹ Z. Wójcik, op. cit., s. 72.

¹² APL, TRH, sygn. 246 – *Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawy testamentu St. Staszica)*, s. 1-16: *Kontrakt kupna dóbr Hrubieszowa przez Staszica (d.19.VIII.1811 r.)* –

od 1794 r.¹³ uzupełniającym dodatkiem do przekazanego Cetnerowi w 1787 r. starostwa Kamionka Strumiłowska.¹⁴ Procedura austriacka była skomplikowana, co przyczyniało się do kilkuletnich przewlekłości postępowania prawnego.¹⁵ Tak więc, gdy ks. Stanisław Staszic, w trakcie podróży z Warszawy do Lwowa 15 X 1798 r., opisywał po raz pierwszy Hrubieszów,¹⁶ był on już przez Cetnera wydzierżawiony po raz drugi.

Dobra hrubieszowskie znalazły się na tajnej mapie austriackiej z ok. 1782 r.¹⁷ nazwanej „Zdjęciem Galicji” a potocznie Mapą Miega. Da się na niej ustalić 5 km oddalenie Hrubieszowa i Dziekanowa od granicy I Rzeczypospolitej, a do czasu trzeciego rozbioru, rewir leśny Zabusieniec leżał na samej granicy.

Wydaje się, że jedynaczka Anna Potocka, na którą rozpoczął się proces przepisywania prawa własności, doświadczywszy nieudolności ojcowskiego zarządu majątkiem rodzinnym,¹⁸ rekwizycjami austriackimi w dobrach galicyjskich, spadku dochodów z dzierżaw,¹⁹ a także ich zrujnowania przez wojska blokujące granicę w czasie insurekcji kościuszkowskiej, obawiała się nowych kłopotów we włości hrubieszowskiej, położonej na peryferyjnym pograniczu państwa (od pięciu lat była to już granica na Bugu z Rosją), stąd jej decyzja o ich sprzedaży.²⁰

Natomiast w odniesieniu do kupującego Staszica, można przypuszczać, iż zdawał sobie sprawę, że uzyska z nich stały i niezagrożony rekwizycją dochód,²¹ porównywalny z niepewnymi w tych okresach czasu odsetkami od lokat bankowych lub prywatnych.

-
- publikowany z drobną odmianą tekstu w: *Stanisław Staszic MDCCLV-MDCCCXXVI*, księga zbiorowa pod redakcją Z. Kukulskiego, Lublin 1928, s. 737-739.
- ¹³ APL, TRH, sygn. 246 – *Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawy testamentu St. Staszica)*, s. 163-165.
- ¹⁴ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego B., Warszawa 1895, t. 3, s. 784.
- ¹⁵ *Historia państwa i prawa Polski*, op. cit., s. 680.
- ¹⁶ *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789-1805*, op. cit., s. 347: *Dawniej starostwo, dziś należy do Cetnera*.
- ¹⁷ B. Olszewicz, *Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny)*, Warszawa 1921.
- ¹⁸ *Polski słownik biograficzny*, t. 3, PAU, Kraków 1937, s. 239.
- ¹⁹ R. Orłowski, *Położenie i walka klasowa chłopów w Ordynacji Zamojskiej w drugiej połowie XVIII w.*, Lublin 1963, s. 63: *Atrakcyjność dzierżawy majątków ziemskich osłabiły patenty austriackie w sprawach włościańskich, ograniczające możliwość wyzyskiwania poddanych. Szczupłość darmowej pracy włościan obniżała zyski z majątków*.
- ²⁰ R. Orłowski, op. cit., s. 61-62. System dzierżaw upowszechnił się po pierwszym rozbiórce Polski, nasilała się wraz z nim rabunkowa gospodarka dzierżawców. Cetner wydzierżawił po raz drugi Dobra Hrubieszów 12 I 1798 r. na typowy okres 4 lat. Musiał mieć świadomość ich postępującej ruiny i wolno sądzić, że dożywotnia roczna kwota 20.000 zł, zagwarantowana w umowie ze Staszicem, była tej samej wielkości, którą czerpał z dzierżawy.
- ²¹ R. Orłowski, op. cit., s. 52. Cenę 100 tys. zł wystawiono za wieś Sułowiec koło Krasnegostawu w r. 1787. Cena zapłacona przez Staszica za 7 wsi (3 folwarki) i miasto z przedmieściami (łącznie z dożywotnimi sumami dla Cetnera) nie wydaje się więc być wysoką. Jednakże od rozbiorów stacjonowało w Galicji po 10 pułków piechoty i kawalerii, od kampanii 1792 r. w obronie Konstytucji 3 Maja, do czasu zakupu dóbr dodatkowo miała tam miejsce wzmoczona obecność wojsk pilnujących pogranicza. Związane z

Ówczesna np. lokata Staszica u księżnej Lubomirskiej kasztelanowej krakowskiej opiewała na 7%.²² Dochód netto z dóbr hrubieszowskich w 1822 r. wyniósł 48.948 zł,²³ wpływy z folwarków, zamienione na czynsz płacony przez przystępujących do Towarzystwa, osiągnął za okres 1817-1821 kwotę 70.533 zł²⁴ (17.633 zł/rok), z lasów wyniosły odpowiednio 1.604 zł²⁵ (401 zł/rok). Dla tej kalkulacji generowane odsetki od zainwestowanego kapitału oscylują w przedziale 5,85 - 8%. W tej sytuacji stwierdzenie Kajetana Koźmiana: *intratę [...] do stu tysięcy podniósł*, mogą niewiele mijać się z prawdą.²⁶

Pożary Hrubieszowa tuż po zakupie, surowe podatki nałożone na Galicję przez cesarza Franciszka I po 1804 r. (wojna z Francją), „sumy bajońskie”, oraz zniszczenie prewencyjne miasta przez Rosjan w 1812, a także klęski suszy (nieurodzaju), sprowadzają te kalkulacje do właściwych rozmiarów.

Z pewną dozą prawdopodobieństwa można założyć, że dochód taki mógł utrzymywać się na zbliżonym poziomie przez interesujący nas okres ²⁷ lat 1802-1816, od tego momentu aż do swojej śmierci pobierał tylko czynsz. W momencie sprzedaży, dobra znajdowały się w dzierżawie Michała Radziejowskiego i pozostać w niej miały jeszcze 2 lata.

Na bazie tak nabytego majątku rozpoczął ks. Stanisław Staszic 14 I 1812 r., w najmniejszym jego folwarku w Jarosławcu, pierwszy etap tworzenia Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego, które zaistniało już 24 III 1812 r.²⁸ Rozrastało się ono i rozwijało pod jego czujnym okiem przez kolejne 10 lat.

Prezentowany tu kontrakt jest więc pierwszym dokumentem w tym wielkim społeczno-gospodarczym eksperymencie inżynierii społecznej podjętym przez ks. Stanisława Staszica.²⁹ Na jego tekst, dotychczas nieznany, powoływano się w kontrakcie z 19 VIII 1811 r., na podstawie którego księżna Anna Sapieżyna z Zamoyskich oficjalnie przekazała dobra hrubieszowskie Staszicowi³⁰ *za pros-*

---

tym rekwizycje ogłosiły miasta, wsie i folwarki.

²² Z. Wójcik, op. cit., s. 186.

²³ *Ustawa*, op. cit., s. 131.

²⁴ APL, TRH, sygn. 9 – *Raport J.W. Staszicowi radcy stanu Królestwa Polskiego z Dóbr Hrubieszowa podany* [13 IV1821], s. 2.

²⁵ Tamże.

²⁶ K. Koźmian, *Pamiętniki*, Wrocław 1972, t. 2, s. 173.

²⁷ *Kontrakt Towarzystwa Rolniczego wspólnego ratowania się w nieszczęściach między osadą miasta Hrubieszowa z przedmieściami onego, tudzież osadą włościan rolniczych gminę hrubieszowską składającymi, ułożony i podpisany przez Stanisława Staszica i Innych członków Towarzystwa dnia 3 sierpnia 1817 r.*, Biblioteka Wojewódzka im. H. Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych, rkps nr 1797, k. 31v.

²⁸ APL, TRH, sygn. 246 – *Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawa testamentu Staszica)*, s. 253.

²⁹ Z porównania tekstu prezentowanego kontraktu i tego z 1811 r. wynika, że „zapomniano” w tym ostatnim o 135.414 zł wypłaconych Cetnerowi. Takie lekceważenie obowiązujących wówczas zasad dokumentowania wartości majątku może dowodzić, że Staszic już wtedy realizował konsekwentnie ideę ulżenia chłopskiej doli – ale czy można sądzić, że już w momencie zakupu nosił się z zamiarem utworzenia Towarzystwa Rolniczego? Widoczne przyśpieszenie terminów zapłaty za majątek może świadczyć o obawie przed szybkim wybuchem wojny.

³⁰ *Stanisław Staszic MDCCLV-MDCCCXXVI*, księga zbiorowa pod redakcją Z. Kukul-

tym podaniem ręki. Publikując go po raz pierwszy, pragniemy wpisać się w obchodzony w 2005 r. jubileusz 250-lecia urodzin założyciela Towarzystwa. Czynimy to także dlatego, że pomimo likwidacji TRH w pierwszych latach PRL, jest ono wciąż żywe w pamięci ocalałej wspólnoty mieszkańców wsi staszicowskich i zajmuje wysoką pozycję w hierarchii osiągnięć polskiej historii gospodarczej tego okresu.

Umowa kupna-sprzedaży dóbr Hrubieszów

Lwów 30 III 1800 r.

Or. Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp.: Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie Fundacji Staszica [1778] 1814-1945, sygn. 246: Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawa testamentu Staszica), s. 19-20.

Między J.W. Ignacym hrabią Cetnerem^a, marszałkiem wielkim Królestwa^b Galicji i Lodomerii, tajnym konsyliarzem J.C.K.M-ci

---

^a Aktu sprzedaży dóbr ziemskich Hrubieszów (oryginał) przez Ignacego Cetnera i jego córką Annę Potocką, pełnomocnikowi książąt Sapiechów, księdzu Stanisławowi Staszicowi. Dokument sporządzono zapewne 18 II 1800 r., co sugerowałby roczny termin zapłaty kolejnej raty, na dokumentowym papierze czerpanym koloru jasnoblękitnego o wymiarach 384 mm wysokości i 229-250 mm szerokości opatrzonym w lewym górnym rogu odcisniętą czarnym tuszem pieczęcią Urzędu Powszechnego Ksiąg Krajowych (Tabuli Krajowej – obowiązującej od 1782 r.) prowincji Galicji i Lodomerii w Cesarstwie Austrii z orłem dwugłowym z 5 połową tarczą herbową na piersi z dodanym na tarczy sercowej herbem Krakowa (Ø 30 mm). Atrament koloru sepii, dopiski sporządzono zapewne w dniu podpisania atramentem koloru ciemniejszego. Dopiero po tych dopiskach wykreślono wolne miejsca w wierszach. Wpisy i podpisy członków i świadków transakcji dokonane ich własnymi rękami. Pierwsza strona zawiera 44 linijki tekstu, druga 21 oraz 10 linijek podpisów i rejestracji, a także 5 pieczęci odcisniętych w czerwonym laku. W dokumencie znacznemu zniszczeniu (postrzępieniu i ubytki papieru) uległ prawy górny brzeg karty, zapewne wystawał (co i obecnie ma miejsce) z pośród innych kart poszytu. Decyzja o jego podklejeniu zapadła 17 II 2006 r.

Pieczęcie z lewej strony karty:

- pierwsza – umieszczona pod tekstem umowy, zniszczona przez oddarcie brzegu karty i wykruszenie, owalna (25x20 mm), z dwu tarcz herbowych czytelna prawa z herbem „Pilawa” – prawdopodobnie Anny Potockiej, gdyż dokument wspomina o zagwarantowanym dożywociu jej ojca;
- druga – umieszczona pod podpisem St. Staszica a nad podpisem A. Cetnera, owalna (25x20 mm) z herbem „Pilawa” lub „Szeliga” na tle kapelusza biskupiego. Osoba biskupa niezidentyfikowana. Z racji licznych koligacji obu rodzin mógł to być dobrowolny gwarant powagi transakcji z rodu Potockich, lub sufragan przymuszony przez swych zwierzchników (Ignacego Krasickiego ze strony Cetnerów, lub Adama Krasińskiego ze strony ciotki Aleksandra Sapiehy, księżnej Anny Jabłonowskiej);

pozostałe 3 pieczęcie umieszczone są z prawej strony karty:

- owalna (22x18 mm) z dwoma tarczami herbowymi „Lis” Sapiechów z lewej i „Wąż”(?) z prawej, w klejnocie „Ostrzew między dwoma skrzydłami” – umieszczona na wysokości podpisu specjalnego pełnomocnika St. Staszica i kończąca ten podpis. Niewiadomego właściciela, być może kobiecego świadka tej transakcji ze strony Sapiechów, co sugerowałby układ herbu;
- okrągła (Ø 20 mm) z herbem „Krzywda” Józefa Rzewuskiego;
- owalna (30x26 mm) z herbem „Przerowa” Andrzeja Cetnera.

kawalerem Orderu Or[ła Białe^b]go, ojcem i J.W-ą Anną z Cetnerów, w pierwszym J.O. niegdy[ś] Józefa księcia S[angusz^b]ka M.W.X.L. w drugim J.O. niegdy[ś] Nestora Kazimierza księcia Sapiehy J.A.L.M^c., w ostatnim zaś małżeństwie hrabiną Potocką, starościaną Dymirską,¹ córka, sprzeda[ja^b]cymi z jednej, a J.O.O. Aleksandrem kawalerem Orderu Maltańskiego i Anną z hrabiów ordynatów Zamojskich książętami Sapiehami, przez W.J.M-ci księdza Stanisława Stasz[ica^b], na mocy specjalnych plenipotencji dnia 17 stycznia 1798 roku w Warszawie zeznanych, Libr[orum] Plenipotenciarum nov[um] 12, p. 329 et Librorum nov[um] Pleni[potentiarum] 1.1 p. 235 intabulowanych² czynią[cych^b], kupującymi z drugiej strony, stanął dobrowolny, wieczysty i nigdy nieodzowny kupna sprzedaży kontrakt w punktach następujących:

1-imo. J.W. Anna hrabina Potocka, z uczuciem najmocniejszej s[z^b]czerości, korzystając z łaski dobroczynnego ojca J.W. Ignacego hrabiego Cetnera, pozwalającego aby dobra niżej wymienione dożywociu jego podległe klucz rubieszows[ki^b]³ dla załatwienia jej interesów były sprzedane, też same dobra miasta Rubieszów⁴ z prze[d^b]mieściami Podzamcze⁵, Pobereżany⁶ i Wójtostwem⁷, tudzież wsie: Czerniczyn,⁸ Bohorodyca,⁹ Ja[ro^b]sławiec,¹⁰ Bósnice,¹¹ część w Putnowicach,¹² Diakonów¹³ i Spikołosy¹⁴ w cyrkule zamojskim leżące, ze wszelkimi tychże dóbr przyległościami, polami, lasami, łąkami, stawami, mły[nami^b], poddanych powinnościami, arendami, budynkami, zgoła z tym wszystkim cokolwiek [do tych^b] dóbr należy i należeć powinno, z prawem prezentowania obojga obrządku paroch[ów^b] raczej tak, iżby te dobra J.W. hrabia Cetner od najwyższego skarbu J.C.K.M-ci, a g[dy^b] za świadectwem praw swoich w aktach tabularnych¹⁵ Librorum Tes[tatorum] nov[um] 67, p. 118 et 119 in[tabulo^b]wanych od J.W. Cetnera nabywa, J.O.O. Aleksandrowi i Annie z hrabiów Zamojskich książętom Sapiehom prawem własności sprzedaje, a to za sumę siedmiokroć sto tysięcy złotych polskich, pro 700.000 zp. ryczałtem umówioną, którą J.O.O. książęta Sapiehowie następującym sposobem wypłacają, to jest:

2-do. Zaliczam natychmiast sto tysięcy złotych polskich, tudzież dnia 18 lutego w roku przyszłym 1801 sumę pięć kroć sto

---

Dokument ten był własnością ks. Stanisława Staszica, który przekazał go wraz z innymi aktami hipoteki Hrubieszowa, do archiwum Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego.

^b Litery nieczytelne.

^c Zniszczony papier na zmiętym brzegu karty nie pozwala ocenić czy znajdował się tam jeszcze jakiś tekst. Litera „M” może więc być sigłem – wszak był on marszałkiem konfederacji litewskiej na Sejmie Czteroletnim.

tysięcy złotych polskich bez prowizji, w monecie srebrnej kurs w kraju mającej, niezawodnie wypłaca.

3-tio. Co się zaś tyczy resztującej sumy stu tysięcy złotych polskich, ta w ręku J.O.O. księża[t^b] Sapiehów do dnia 18 lutego 1802 bez procentu, z tym jednak ostrzeżeniem zostanie, iż gdyby zupełna ekstabulacja¹⁶ długów na tychże dobrach intabulowanych¹⁷ przed tym terminem nastąpiła, natenczas J.O.O. księżeta, dogadzając interesom J.W. Potocki[ej^d], też sumę 100.000 zp. za poprzedzającą miesięczną awizacją, w czasie następujących po awizacji kontraktów¹⁸ zapłacić starać się będą i przyrzekają, ^e równie srebrną monetą^e.

4-to. Wszakże lubo J.W. hrabia Cetner z przywiązania do swojej córki J.W. Potock[ie^d]j, i dogodzenia jej interesom na pomienioną sprzedaż zezwała, niemniej od dożywocia w aktach tabularnych¹⁰ Libro[rum]. Obl[igationes]. nov[um] 31, p. 213, ^fnr 2^f intabulowanego,¹⁷ co do dóbr niniejszym kontraktem przedanych odstępują^f, i z tychże dóbr Rubiszowa^g z przyległościami ekstabulować¹¹ deklarują^h, i zezwała, ostrzega jednak.

5-to. Aby mu J.O.O. księżeta Sapiehowie sumę dwadzieścia tysięcy złotych polskich po nastąpiej expiracji¹⁹ niżej wymienionego arendownego kontraktu, zacząwszy od dnia 24 marca corocznie dekursive²⁰ w najdłuższym jego życiu aż do śmierci, pod wolnym wnijsciem do dóbr przedanych, dla wytrzymania niezapłaconej kiedykolwiek 20.000 sumy wypłacili, tudzież.

6-to. Ażeby kontrakt arendowny, dnia 12 stycznia 1798 roku, między tymże J.W. hrabią Cetnerem z jednej, a W. Michałem Radziejowskim z drugiej strony zawarty, w aktach tabularnych¹⁰ Libr[orum] Cont[ractorum] nov[um] 84, p. 190 intabulowany¹², nienaruszenie był dotrzymany, za podniesioną zaś dwuletnią z góry do dnia 24 marca 1802 roku z tych dóbr od pomienionego posesora intratę, żadnej ani J.O.O. księżeta, ani J.W. Potocka pretensji do J.W. hrabiego Cetnera rościć nie mogą.

7-mo. Intromisji²¹ do dziedzictwa natychmiast J.W. Potocka J.O.O. księżetom dozwala, i dopuszcza, a dopuszczonej ani sama przez siebie, ani przez subordynowane osoby przeszkadzać, i

---

^d Opuszczenie.

^{e-e} Dopisano, zmiana ręki i nieco ciemniejszy atrament.

^{ff} Nadpisane.

^f Odstępuje poprawiono na odstępują.

^g Błędny zapis Hrubieszowa.

^h Deklaruje poprawiono na deklarują.

mieszać nie będzie, prócz tego od wszelkiej impetycyi²² prawnej i nieprawnej bronić, zastępować i ewinkować²³ przyrzeka^e, wraz z J.W. Cetnerem ojcem^e.

8-vo. Dokumenty do dziedzictwa dóbr pomienionych służące, papiery urbarialne kwity z wypłaconych podatków, do dnia 24 marca 1802 roku J.W. hrabia Cetner w przeciągu dwóch lat J.O.O. kupującym oddać i dobra te zupełnie czyste, i od wszelkiej pretensji wolne, J.O.O. książętom zostawić, obowiązuje się. ^e; i zastępować swą córkę przyrzeka.^e

Który to kontrakt ze wszystkimi jego kondycjami strony czyniące nawzajem sobie dotrzymywać przyrzekając, w obecności świadków (którym, ani ich sukcesorom, podpisy szkodzić nie powinny) własną ręką podpisują i intabulować¹² pozwalają. ^eW Lwowie dnia 30 marca 1800 roku.^e

Ignacy Cetner
jeżeli by mi książęta
ex wojewoda bełski
uchybili tedy

m[anu] p[ro]p[ria]

Podpisuję z tym dodatkiem że

Ich Mość na którymkolwiek terminie

nie za to dobrowolnie przyrzekają prowizję
zapłacić za przeszły i przyszły czas.

Anna z Cetnerów Potocka

Stanisław Staszic specjalny plenipotent

Jako świadek podpisuję Józef Rzewuski

Jako świadek tabularny Andrzej hrabia Cetner

Noty biograficzne

Cetner Andrzej – herbu „Przerowa”, strażnik sreber koronnych galicyjskich.

Cetner Anna (1764 - 6 I 1814), hrabina córka Ignacego i Ludwika z Potockich, je-dynaczka, urodziwa, starannie wykształcona i bogata, po 1-szym małżeństwie księżna Sanguszkowa, po 2-gim księżna Sapieżyna, po 3-cim hrabina Potocka, po 4-tym księżna Lotaryńska.

Cetner Ignacy (1728 - 2 I 1809) herbu „Przerowa”, syn Antoniego starosty korytnickiego i Anny z Krasickich. Brat cioteczny biskupa Ignacego Krasickiego. Już w 1740 r. otrzymał porucznikostwo w regimencie infanterii Michała Radziwiłła. Często wybierany na posła, order Orła Białego (3 VIII 1762) i województwo bełskie (20 III 1763) otrzymał od Brühla. Mieszkał w Krakowcu o kilka mil od Lwowa, gdzie z zamiłowaniem własnoręcznie uprawiał ogrody, bez zmysłu gospodarczego – okradali go niemiłosiernie oficjaliści. Od końca 1772 r. poddany cesarski, od 1775 r. c.k. radca tajny, od 20 III 1782 hrabia i członek stanu magnatów. Od 1783 r. marszałek wielki Królestw Galicji i Lodomerii, ciągle zadłużony – dewastował lasy, ojciec Anny.

Lotaryński Karol książę d' Elboeuf er de Lambese, czwarty mąż Anny z Cetnerów.

Potocki Kajetan herbu „Pilawa” starosta urzędowski i dymirski, rotmistrz chorągwi pancernej, trzeci mąż Anny z Cetnerów, zm. 20 III 1803 r.

Radziejowski Michał postać nie zidentyfikowana.

Rzewuski Józef (1739-1816) herbu „Krzywda vel Puchała”, syn hetmana wielkiego koronnego Wacława i Anny z Lubomirskich, generał lejtnant wojsk koronnych, starosta drohobycki, nie założył rodziny. Poseł na sejm, w 1773 r. witał powracających z Kaługi ojca i brata Stanisława (porwanych 13/14 X 1767 r.) przez księcia N. Repnina). Właściciel tenut Plicków i Leśniowiec, a także starostwa nowosieleckiego w ziemi chełmskiej, oraz Swiniuch na Wołyniu.

Sapieha Aleksander Antoni (3 IX 1773 - 8 IX 1812) książę herbu „Lis”, syn Józefa krajczego litewskiego i Teofili z Jabłonowskich, urodzony w Strasburgu. Do kraju wrócił na przełomie 1776/7 i zamieszkał u ciotki księżnej Anny Jabłonowskiej w Siemiatyczach i Kocku. Przyrodnik, mecenas, podróżnik, polityk. W 1792 r. w Kocku poznał ks. Stanisława Staszica. Mąż Anny z Zamoyskich, w 1800 r., zarekomendowany przez ks. Staszica, został członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, gdzie wygłaszał liczne referaty. Opracował 12 XII 1802 r. *Tablice stosunku nowych miar i wag francuskich z litewskimi i polskimi miarami i wagami*. Odbił liczne podróże geologiczne i etnograficzne po południowo-zachodniej Europie, pozostawiając liczne publikacje. W 1804/5 r. ofiarował bibliotece TPN 4.500 książek. Jego młodsza siostra Anna (1775-1794) zaręczona z ordynatem Aleksandrem Zamoyskim, zmarła nagle na ospę. Zwolennik Napoleona, uczestniczył w organizowaniu jego pobytu w 1807 r. w Warszawie, należał do jego dworu, został nawet naczelnym szambelanem. W tym okresie podjął się misji Informacyjnej dla Napoleona, składał mu liczne memoriały o stanie kraju, był członkiem jego nielicznej gwardii honorowej. W IV 1807 r. otrzymał Legię Honorową, a 16 X 1807 r. ustanowiony przez cesarza najwyższy order francuski Złotego Orła Legii Honorowej. W separacji z żoną od 1808 r., poraniony przypadkowo

przez knura zmarł nagle z powodu gangreny w Derczynie nad Zelwią, w majątku krewnego Franciszka Sapiehy, generała artylerii litewskiej. Pozostawił po sobie 3.600.000 złp. długów legalnie udowodnionych.

Sapieha Kazimierz Nestor (14 II 1757 – 25 V 1798) herbu „Lis”, generał artylerii litewskiej od 1773 r., studia w Szkole Rycerskiej 1767-71. 1788 marszałek konfederacji litewskiej na Sejmie Czteroletnim, przeszedł na stronę zwolenników Konstytucji 3 maja, uczestnik powstania 1794 r., zmarł w Wiedniu, pochowany w Kodniu. Drugi mąż Anny z Cetnerów – dekret rozwodowy z dnia 26 II 1788 r.

Sapieha Anna z Zamoyskich (1 VIII 1772 – 26 XI 1856) córka Andrzeja i Konstancji z Czartoryskich, żona Aleksandra Sapiehy, uczennica ks. S. Staszica, w której rozbudził zainteresowanie matematyką i naukami przyrodniczymi, wykształcił w niej umiejętność kierowania sprawami majątkowymi. Darzyła go ogromnym zaufaniem, powierzając mu troskę o swój majątek. W 1793 r. zaręczona z Aleksandrem, wzięła ślub 10 VII 1794 r. w Klemensowie. W czasie podróży zagranicznych interesowała się Legionami Polskimi i jako jedna z pierwszych przywiozła do kraju „Mazurek Dąbrowskiego”. Wyraźnie niechętna Napoleonowi. Należała do niewielkiego grona najbliższego Kościuszcze. Być może grała rolę łączniczki politycznej między Kościuszką a Adamem Jerzym Czartoryskim (wówczas ministrem spraw zagranicznych Rosji). Porządkowała zawikłane sprawy finansowe męża po jego śmierci. Krytycznie odnosiła się do powstania listopadowego. Dzięki rozeznaniu w sprawach finansowych, uratowała znaczną część majątków swych dzieci przed konfiskatą za udział w powstaniu. Uratowała część majątku ruchomego z pałacu w Puławach przerzucając go do Sieniawy w Galicji. Dała pieniądze na zakup i gruntowne odnowienie Hotelu Lambert. Pomnożyła majątek Czartoryskich (z którymi zamieszkała w Paryżu) m.in. przez umiejętne operacje giełdowe. Wartość spadku po niej wyniosła ponad 3 mln. franków.

Staszic Stanisław Wawrzyniec ur. (data chrztu 6 XI) 1755 w Pile, zm. 20 I 1826 w Warszawie, działacz i pisarz polityczny, uczony i filozof, jedna z najwybitniejszych umysłowości polskich na przełomie XVIII i XIX w. członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk od jego założenia w 1800 r., w 1808-26 prezes. Zajmował wiele wysokich stanowisk w administracji Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, uważany za pioniera taternictwa w Polsce i ojca geologii polskiej. Organizator nauki i przemysłu, uniwersytet (Królewska Szkoła Główna Warszawska), Instytut Agronomiczny w Marymoncie, kielecka Szkoła Górnicza, rozwijał Staropolski Okręg Przemysłowy. Stworzył w swoich dobrach w 1812 r. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, wybudował w Warszawie ze swoich funduszy siedzibę Towarzystwa Przyjaciół Nauk, wydatnie sfinansował wzniesienie przed nią pomnika Mikołaja Kopernika. Karierę rozpoczął jako nauczyciel dzieci Andrzeja Zamoyskiego, a po śmierci jego żony, stał się domownikiem Anny i Aleksandra Sapiehów, którym doradzał później w sprawach majątkowych. W okresie krachu bankowego 1793 r. wykupił zadłużone dobra wiszniowieckie, a później dzięki udanym transakcjom nabył dla nich dobra Radzyń w Lubelskiem i Szydłowiec w Sandomierskiem. W czasie pobytu w Wiedniu udanie grał na giełdzie. Obawiając się wybuchu wojny Austrii z Francją, zgromadzony kapitał ulokował w dobrach hrubieszowskich kupionych na nazwisko Sapiehów. W listopadzie 1806 r. cedował na Annę i Aleksandra Sapiehów prawa własności do pierwszej siedziby Towarzystwa Przyjaciół Nauk (na Kanonii) w wypadku jego rozwiązania.

-
- ¹ Dymir – miejscowość położona 48 km na północ od Kijowa i tyleż na południe od Czarnobyla, dawniej nad rzeką Irpen – obecnie nad kijowskim zbiornikiem wodnym.
- ² *Wpisanych.*
- ³ Hrubieszowski.
- ⁴ Hrubieszów – obecnie miasto powiatowe w woj. lubelskim nad rzeką Huczwą.
- ⁵ Część Hrubieszowa nad południową odnogą rzeki Huczwy – obecnie m.in. nazwa jednej z ulic.
- ⁶ Część południowa Hrubieszowa od północy styka się z Podzamczem.
- ⁷ Wschodnia część wyspy w odnogach rzeki Huczwy, na której położony jest stary Hrubieszów.
- ⁸ *Wieś z siedzibą parafii w gminie Hrubieszów, od południa graniczy z miastem.*
- ⁹ *Obecnie Brodzica, wieś w gminie Hrubieszów, parafia pw. św. Mikołaja w Hrubieszowie, od zachodu graniczy z miastem.*
- ¹⁰ *Wieś w gminie i parafii Uchanie.*
- ¹¹ *Chodzi zapewne o Busieniec, małą osadę w gminie Białopole nad rzeką Welnianką, parafia Buśno, najbardziej na północ wysunięta wieś majątku hrubieszowskiego Cetnerów, przedziela jego jarosławiecki kompleks lasów: Zabusieniec na północy i Podbusieniec na południu.*
- ¹² *Mała wieś w gminie i parafii Uchanie, na zachód od kompleksu lasów jarosławieckich, na północ od Jarosławca, a na południe od Busieńca.*
- ¹³ *Obecnie Dziekanów, wieś w gminie Hrubieszów, parafia pw. MB Nieustającej Pomocy w Hrubieszowie, położona na północ od miasta.*
- ¹⁴ *Obecnie Szpikołosa, wieś z siedzibą parafii w gminie Hrubieszów, położona na północ od miasta (i Dziekanowa).*
- ¹⁵ *Księgach wieczystych.*
- ¹⁶ *Wykreślenie.*
- ¹⁷ *Zapisanych.*
- ¹⁸ *Być może chodzi o słynne zjazdy handlowe zwane kontraktami lwowskimi odbywane na początku każdego roku.*
- ¹⁹ *Wygaśnięciu.*
- ²⁰ *Nieprzerwanie.*
- ²¹ *Wprowadzenia.*
- ²² *Dochodzenia swoich praw.*
- ²³ *Udowadniać.*